

MATUSKA MÁRTON

DÉLVIDÉKI MAGYAR MŰLTUNK FELFEDEZÉSE ÉS DOKUMENTÁLÁSA

GONDOLATTÁRSÍTÁSOK, FELTÁMADÓ EMLÉKEK

Mák Ferenc: *Vesztegzár. Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből*, Ratio Kiadó – Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2013, 324 oldal

Mák Ferenc: *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945. Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2013, 370 oldal

„Mindig újjáteremti önmagát a Délvidék magyarsága, annak ellenére, hogy a XX. században három nagy veresztés érte” – így kezdi Mák Ferenc *Vesztegzár* című kötetét. Nem nagyon kell találgatni, melyek voltak azok a veresztések, mikor történtek, illetve mettől meddig tartottak. Saját nézetünk szerint valójában szinte egybefolyó eseménysor volt ez a 20. századi veresztés, amely az első világháború kitörésével kezdődött, amikor az egész Magyar Királyság területéről elkezdtek bevonultatni a katonaköteleseket, s követte a trianoni békeszerződésnek nevezett diktátum nyomora, onnan folytatódott a szerb, horvát, szlovén államban, majd egy évtized múlva a Jugoszláviának nevezett királyságban átélt jogfosztás, ami elképesztő gazdasági leépülést és kivándorlást is kiváltott. Ezt követte a második világháború, amelynek végén már módszeres, központilag szervezett magyarirtás folyt,¹ amely áldozatainak számát még mindig csak becsüljük, s mintegy húszezerre tesszük. Azt már kevesen tudják, hogy akkoriban 84 ezer délvidéki magyart üldözött el a konszolidálódó titói kommunista rezsim. Még kevesebben tudják, hogy Tito, a fölmérhetetlen hatalmú, óriási nemzetközi tekintélynek örvendő jugoszláv hős és vezér, boldognak hitt országából is ezer és tízezer számra szöktek az elaknásított határokon át a magyarok a hatvanas évek derekáig. Akkortól kezdve már világvilágítással hagyhatták el az országot a *nem kívánatos* elemek. Más, nem magyar, a proletárdiktatúrát nem tűrő jugoszláv polgárokkal együtt. Klagenfurtban, az ottani menekülttáborban, az 1950-es évek elején fölvetett jegyzőkönyvekből meg lehet érteni, mi kergette nemzetársainkat a vakvilágba.² A kivándorlók, legyilkoltak, elüldözöttek helyébe százezer számra telepítettek szlávokat. Mindezt betetétzte a Jugoszlávia szétrobbantásával beindult vérengzés, napjainkban pedig az Európa felé tartás és a balkáni nyomorlét között vívódó Szerbia két évtizede tartó süllyedése, aminek következtében újabb és újabb szláv, elsősorban szerb telepések, me-

nekültek, bevándoroltak váltak az általunk Délvidéknek jelölt tájak állandó lakóivá. Még olyanok is, akik akár maguk is délszlávok, szintén a polgárháborúk elől menekültek Nyugatra, onnan pedig, mivel – nemzetközi nyomásra – Szerbiának vissza kellett őket fogadnia, s szintén a magyarlakta vidékeken telepítették le őket. Szerbek is tömegesen hagyják el évtizedek óta a vidéket, a magyar kisebbség azonban még azzal a hamis vigasszal sem élhet, amivel az itt maradó szerb többség szélsőségei, hogy ugyanis: a magyaroknak sokkal rosszabb.

Mák Ferencet azonban nem csupán a Délvidék 20. századi magyar vereségei érdeklik, hanem a korábbiak is, s nem is csupán e vereségek, hanem a Délvidék, a valamikor virágzó, a fél Európát tápláló, dúsgazdag, tejjel-mézzel folyó Kánaán magyar története, aminek megrögzött kutatójává vált. Talán akkor lett ennek elkötelezettje, amikor 1983 tavaszán, az Újvidéken megjelenő *Képes Ifjúság* című napilapban megjelent az újságírói hitvallására vonatkozó, mai napig érvényes cikke, amelynek lényege: A tollam nem eladó! Történt ugyanis, hogy szerzőnk mint ifjú tollforgató élet-halál harcba keveredett az ideológiai és egyéb terrort alkalmazó kiskirályal, az akkori *Magyar Szó*, a délvidéki magyar napilap főszerkesztőjével. Döglött oroszlán. Ne rúgjunk rajta neve említésével. Ő, aki – példának hadd álljon itt – egyik beosztottjával megszámláltatta, hány tévéantenna van Kishegyesen Magyarországra fordítva, az édes anyaországtól kapott menedéket. S ugyanő, aki lapjából kitiltotta az Isten szót, a kalocsai érseki levéltár néhai igazgatójának közbenjárására kapta meg az állandó letelepedési engedélyt. Hogy mit adhatt, ha adott ellenértékül, az eddig még rejtély. Délvidékünk homályos történetébe az ilyesmi is beletartozik. Nos, ez a főszerkesztő megszarolta Mák Ferencet: vagy beáll a rezsimek sajtóbegek beintésre üvöltő kórusába, vagy pedig – mint gyakornoki státuszú újságírótól – meg fogják vonni a közlés minden lehetőségét. Feladatul pedig azt kapta, hogy írjon Sziveri János költőről, a *Symposion* főszerkesztőjéről denunció cikket. Ha vállalja, később lehetett volna belőle akár a népszerű szabadkai hetilapunk főszerkesztője, vagy még valamivel később a *Magyar Szó* washingtoni tudósítója. Abból lehet ezt tudni, hogy akadt két idősebb társa, aki vállalta ezt a szégyenletes feladatot, s így lettek kifizetve. Ő azonban úgy mondott nemet, hogy riportot írt a *Képes Ifjúság* című hetilapunk 1983. március 2-i számába *Gyűjtögető országjárók* címen, amelybe egy autóbuszon szerzett alkalmi ismerősével, egy tollszedővel folytatott kedélyes párbeszédét szötte bele. A riport szerint úgy vettek búcsút egymástól, hogy társa rákérdezett: „Mondd, neked nincs eladó tollad?” Mire ő ezt válaszolta: „Nem, az én tollam nem eladó.” Nosza lett ebből eljárás, emlékezetes, sokak számára sorsdöntő. Vukovics Gézát, a napilap egyik legműveltebb – Kosztolányi írásain nevelkedett – szerkesztőjét kinevezték az alkalmi szakmai bizottság elnökévé, azzal a feladattal és határozott utasítással, hogy Mák Ferenc gyakornokot tanácsolja el az újságírói munkától. Ak-

kor még kevesen tudtuk a Cagi néven ismert kollégáról, hogy édesapját, az idősebbik Vukovics Gézát, a Szabadkai Gazdasági Kamara 54 éves titkárát az 1944–1945-ös délvidéki vérengzésben, sok ezer más magyarral együtt szintén likvidálták. Fiát tehát a rezsim számon tartotta és megfigyelte, háborús bűnös leszármazottjaként, akinek élete végéig bizonyítania kellett. Nagyjából másfél oldalnyi jelentésében meg is dicsérte Mák Ferenc próbaidős újságíró, majd politikailag alkalmatlannak nyilvánította. Innen vezetett a bukott tanonc útja a köztisztelet felé, ami a Délvidék múltja egyik legjobb ismerőjének kijár.

Évtizedeken át alig tudta valaki, mivel foglalkozik. Eközben gyűjtögette följegyzéseiben, archívumaiban és a fejében a fontos adatokat, s mostanában egyre másra jelenti meg csodálatosnál csodálatosabb feldolgozásait. („Mielőtt eljöttem Jugoszláviából, a szabadkai városi könyvtárban dolgoztam. Három – szakmai értelemben – aránylag boldog évem volt ott. A munkám során avatott be Szentgyörgyi István könyvtáros a bibliográfia tudományába” – nyilatkozza a *Vesztegzár* végén idézett, Filep Tamás Gusztávnak adott interjújában.) Leginkább az sarkallhatta a bibliográfiai tudományokban egyre jobban elmerülve, hogy sokunkhoz hasonlóan tapasztalja: a déli végek magyar múltja szinte teljesen elfelejtődött. E tapasztalatáról így fogalmaz a 2008-ban *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája* címen megjelent kötet *A letűnt századokra világot derítsen...* című előszavában: „Könyvemben az 1816–1817 és a 2006 közötti időszak könyvészetét kívántam áttekinteni, szándékom szerint a teljesség igényével, de magam is tisztában vagyok azzal, hogy ebben több a csábítás, mint a megvalósíthatóság ígérete.” Az idézett szövegrész kicsengését akár még borúlátónak is érezhetjük, a kötet végén olvasható, *Utószó a számadáshoz* című tömör összefoglaló azonban arról tanúskodik, hogy a szerző – noha nincs megelégedve hatalmas alkotásával – azért tisztában van annak értékével: „Mérhetetlenül gazdag a termés, amit a történelmi Magyarország Délvidékéről betakaríthattam.” Mák igényesen és pontosan szokott fogalmazni, az utószóban nem azt írja, hogy betakarítottam, hanem azt, hogy milyen sokat begyűjthetett ott, ahol sokan azt hitték – magunk is hittük –, hogy nincs is mit. Pedig, ha valaki tudja, ő csakugyan tudhatja, hogy a magyar történelem korábbi évszázadaiban is micsoda bőségesen termett itt aratnivaló. A kötet ugyan nem terjed ki a jóval korábbi évszázadokra, amikor a ma Délvidéknek, korábban inkább Déli Végeknek nevezett tájak még annyira magyarok voltak, mint az akkori Magyarország bármely vidéke, de a termésről érdemes elmondani, hogy már akkor is bőséges volt, akkor volt ám bőséges igazán! Arra az időre gondolunk, amelyről – hogy csak ezt a példát említsük – Nemeskürty István írt a *Magyar Bibliafordítások. Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*³ pontosabban eligazító kötetében: „Az első, általunk ma ismert, bár csupán töredékesen ránk maradt magyar nyelvű Biblia-fordítás az 1430–1450-es években keletkezett. A dél-

magyarországi Szerémség akkor igen fejlett vidékén, a Pétervárad melletti Duna jobb parti Kamenica [Kú – M. M.] községben készült; két prágai egyetemet járt pap, Újlaki Bálint és Pécsi Tamás műve.” Nem lehetett ez a vidék idegen nyelvterület, ha akadt két délvidéki születésű tudós, aki ilyen vállalkozásra merete adni magát. Nevükből ítélve ugyanis környékbeli magyarok lehettek, egyikük Újlak (Ilok, ma Horvátország), másikuk pedig a szintén déli végekhez tartozó Pécs szülötte. Nem csupán származási helyük alapján, hanem egyéb körülményekből is okkal következtethetünk arra, hogy a fordítás nyelve a Délvidéken beszélt magyar tájnyelvet örökítette meg.

A *Vesztegzár* alcíme ugyan így íródott le: *Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sors történetéből*, Mák azonban ennél sokkal többet mond a szövegben. Nem csupán azt firtatja ugyanis folyton, mi az, amit szinte teljesen elfelejtettünk a Délvidékről, hanem az ellen is berzenkedik, amit rosszul tudunk. A már említett kötetvégi interjúban ezt nyilatkozza: „S aztán kezdődött a török hódoltság utáni újjáépítés hatalmas vállalkozása. Ez mind-mind ott van a történeti forrásokban, okiratokban, irodalmi művekben. Aki veszi a fáradságot, az jószerevével megszabadulhat a balítéletektől és a hazugságoktól is. Nem kis erőfeszítés árán, de fölfejthető a Délvidék történetének szövedéke. S ettől kezdve az én szememben senkinek sincs igaza – legyen az irodalomtörténeti, politikátörténeti, társadalomtörténeti gondolkodó –, aki azt állítja, hogy ennek a közösségnek nincs múltja és nincs maga által teremtett kultúrája.”

Itt azonban még csupán az elfelejtett, vagy tudatosan eltörölni akart múlt-ról beszél, de folytatja a hamissal, az egyoldalúval: „Az 1918–1920 utáni időkre vonatkozó irodalmi gondolkodásunknak az a legnagyobb, ma is létező hibája, hogy kizárólag baloldali örökségre – a Híd-mozgalomra – épült. Irodalomtörténészeink ismerték ugyan Szenteleky Kornél programját, de azt akkoriban illet polgárinak minősíteni, hiszen valóban nem volt baloldali elkötelezettségű. Ő és társai – Kende Ferenc, Draskóczy Ede, Szirmai Károly és mások – voltak azok a polgári gondolkodók, akik a magyarság sorsáért aggódtak, csak éppen ezt nem lehetett kimondani. [...] de az 1830-as évektől, a reformkortól, nyomon követhető a Délvidéken a magyar irodalom jelenléte. Ezt igyekeztem bizonyítani nyolcezer tételes bibliográfiámmal is.” Szerzőnk itt utal a harmadik, *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*⁴ címen megjelent kapitális művére.

Nem csekély próbálkozások, és hatalmas eredmények is születtek Mák itt említett három kötete mellett a Délvidék teljes történelmének föltárása érdekében, beleértve természetesen a Trianon utáni időket, de különös figyelemmel a terror alatt eltöltött évtizedeket, amikor is már-már érvényesülni látszott a proletárdiktatúra hírhedett célkitűzése: a múltat eltörölni. Mintha minden a kommunista érával kezdődött volna számunkra. Vajda Gábor volt az, aki kísérletet tett az 1945 utáni irodalmunk újraértékelésére.

Ugyanolyan alaposan látott elképzelése megvalósításához, mint Mák Ferenc. Két kötetbe – közel ezer oldal – foglalta az 1989-ig terjedő időszakot. A tervezett sorozat kötetei alcímük alapján azonosíthatók: *A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete*. Az elsőnek is és a másodiknak is igen találó a címe: *Remény a megfélemlítettségben* (1945–1972), illetve *Az autonómia illúziója* (1972–1989). A harmadik kötetét is majdnem befejezte a 2008. július 3-án bekövetkezett hirtelen haláláig. A kézirat állítólag megvan a hagyatékában. Hasonló céllal dolgozik Vékás János *Magyarok a Vajdaságban* című, *Kronológia* alcímű, 11 kötetesre tervezett, mint az alcímből világosan érthető, a Délvidék szempontjából nézve példátlan adatgyűjteményen. Eddig három kötete jelent meg (1944–1954, 1955–1959 és 1960–1964). Az a körülmény, hogy Vékás kötetei ugyanolyan kötésben és méretben jelentek meg, mint Mák Ferenc már említett *A délvidéki magyarság válogatott...* című kötete, arra utal, hogy a két szerző nem egymástól függetlenül dolgozik a Délvidék múltjának alapos dokumentálásán, s jelenlegi gazdasági válságunkban ilyen vállalkozásba vágni, s máris ilyen eredményeket elérni, igazolja, hogy mindkét szerző – amellet, hogy példátlanul fel van készülve – bátor és optimista, s a véletlenszerűen hozzánk érkező hírekből következtetve igen nagy küzdelem közepette végzi magányos farkasként, csökönyösen, amit vállalt. Nem mond ennek ellent az a tény, hogy Mák Ferenc is és az említett két másik szerző is időnként, akár tanácskozási keretében is ne kérne véleményt hasonló kapitális művek írásában, szerkesztésében, kiadásában nagy tapasztalatokkal rendelkező tudósoktól. A kiadványokon ez természetesen meg is látszik.

Jegyzetek

- ¹ Tito rendeletére, 1944. október 17-én katonai igazgatást vezettek be a Délvidéknek a Jugoszláviához tartozó bánsági, bácskai és drávaszögi részén. Ennek céljáról ír Aleksandar Kasaš *Mađari u Vojvodini 1941–1946* [Magyarok a Vajdaságban] című könyvének 158. oldalán, közölvén, hogy a közigazgatás vezetésével megbízott Ivan Rukavina tábornok indoklása szerint az egyik elsődleges feladata az volt, hogy szavatolja a vidék délszláv jellegét. Hogy ezt milyen eszközökkel lehetett elérni, arról tudomást szerezhethünk Vasa Čubrilović hírhedt tanulmányából, amely magyarul 1996-ban jelent meg a *Híd* folyóirat 12. számában. Szerzője 1914-ben tett szert világhírnévre mint a szarajevói trónörökös elleni merénylet egyik tettese. Az 1944 őszén, a Jugoszláviában élő magyar kisebbség eliminálásáról írt tudományos tanulmánya, amelyet októberben eljuttatott Titóhoz *A kisebbségi kérdés megoldása az új Jugoszláviában* címen maradt ránk. Ebben olvasható: „A katonaságnak még a háborús tevékenység idején tervszerűen és könyörtelenül meg kell tisztítania a nemzeti kisebbségektől a vidéket, amelyet a mi népességünkkel szándékozunk betelepíteni.”

- ² Példa gyanánt egy ilyen jegyzőkönyv megtalálható Matuska Márton *A Megtorlás napjai* című könyvének *Szenttamás* című fejezetében, a 264–265. oldalakon (Magyar Szó – Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1991).
- ³ Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1990, 23–60. p.
- ⁴ Forum Könyvkiadó – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Újvidék–Zenta, 2008.